

УДК 340:16

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.02.65>

ЛОГІКА ЮРИДИЧНИХ МІРКУВАНЬ

Тягло О.В.,

доктор філософських наук, професор,
професор кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Харківського національного університету внутрішніх справ, м. Харків
<http://orcid.org/0000-0003-0721-1153>

Тягло О.В. Логіка юридичних міркувань.

Стаття стосується загальної проблеми зв'язку юридичних міркувань, юридичної аргументації та, з іншого боку, логіки. Хоча з давніх давень цей зв'язок видається очевидним, його природа дотепер становить предмет нетривіальних дискусій. Мета моєї розвідки полягає у тому, щоб з'ясувати один важливий аспект зазначеного зв'язку, а саме чи є загальна, або формальна, логіка необхідною і достатньою для визначення релевантної форми юридичних міркувань та аргументації. Для досягнення мети метод компаративного аналізу використовується синхронно і діахронно. Спершу в обґрунтуванні важливості дослідження виконується діахронне порівняння низки базових підходів (Г.В. фон Ляйбніц, О.В. Холмс (мол.) та ін). Потім виконується компаративний аналіз поглядів сучасних фахівців, зокрема Ільмара Таммело й Стівена Тулміна. Аргументовано, що у полі права має силу особлива юридична валідність, яка істотно відрізняється од формально-логічної валідності. Безпосередньо і головно юридична валідність визначається цінністю права, а не цінністю формальної чи матеріальної істини. Вона є предметом не формальної логіки, а особливої юридичної логіки та, ширше, неформальної логіки. Тож формальна логіка не детермінує релевантну форму юридичних міркувань і аргументації, оскільки, насамперед, існує істотна відмінність між формально-логічною валідністю та юридичною валідністю. З'ясовано також, що формальна логіка не є ані достатньою, ані необхідною для того, щоб міркувати як юрист. В такому зв'язку аргументовано, зокрема, що формально-логічний стандарт доведення не є достатнім для визначення релевантної форми валідного юридичного доведення. Існують щонайменше три стандарти юридичного доведення – доведення поза розумним сумнівом, доведення через ясні й переконливі докази, доведення через перевагу у доказах. Кожен з них суттєво відрізняється од формально-логічного стандарту. Загальний висновок моєї розвідки такий: не можна сказати, що загальна логіка у полі права не працює зовсім. Однак для того, щоб міркувати й аргументувати як успішний юрист, слід засвоїти особливу юридичну логіку, що належить до

домену неформальної логіки, та керуватися нею без будь-яких виключень.

Ключові слова: юридичне міркування; юридична аргументація; юридична валідність; юридична логіка; формально-логічна валідність; формальна логіка; неформальна логіка.

Тягло, О. В. Logic of Legal Reasoning.

This article deals with general problem of connection between legal reasoning, legal argumentation and, on the other hand, logic. Although this connection seems obvious since ancient times, its nature is still the subject of non-trivial discussions. The purpose of my study is to explore one important aspect of this connection, namely, is general, or formal, logic necessary and sufficient to determine relevant form of legal reasoning and argumentation? To reach this purpose, method of comparative analysis is employed both synchronically and diachronically. First, in order to prove importance of the issue, a diachronic comparison of several basic approaches is carried out (G.W. von Leibniz, O.W. Holmes, Jr., etc.). Then a comparative analysis of the views of some contemporary experts is carried out, especially Ilmar Tammelo and Stephen Toulmin. It is argued, in the field of law there is a special legal validity that differs significantly from the formal-logical validity. The legal validity is determined directly and mainly by the value of the right not by the value of formal or material truth. It is not the subject of formal logic, but of a special legal logic and, more broadly, informal logic. Therefore, formal logic does not determine relevant form of legal reasoning and argumentation, since, first of all, there is the essential difference between the formal-logical validity and the legal validity. It is argued, formal logic is neither sufficient nor necessary to think like a jurist. In this regard, it is shown that the formal-logical standard of proof is not sufficient to determine the relevant form of valid legal proof. There are at least three standards of legal proof – proof without reasonable doubt, proof by clear and convincing evidence, and proof by preponderance of the evidence. Each of them differs significantly from the formal-logical standard. The conclusion of this research is this: it cannot be said that general logic does not work at all in the

field of law. However, in order to reason and argue like a successful jurist, one must to grasp and use, without any exceptions, the special legal logic that belongs to the domain of contemporary informal logic.

Key words: legal reasoning; legal argumentation; legal validity; legal logic; formal-logical validity; formal logic; informal logic.

Постановка проблеми. Успішні юридичні міркування й аргументація мусять бути коректними як з огляду на юридичний зміст, так і на релевантну форму, визначену, за найближчою асоціацією, загальною, або формальною, логікою. Та чи визначає формальна логіка цю форму насправді? А ширше, якого роду зв'язок існує між юридичним міркуванням, юридичною аргументацією та, з іншого боку, логікою, зокрема формальною логікою? Хоча цей зв'язок з давніх давен видається майже очевидним, його природа дотепер становить предмет нетривіальних дискусій.

Стан опрацювання. Не занурюючись у певні глибини історії, розпочну огляд доробку попередників з автентичного твердження Готфріда Вільгельма фон Ляйбниця, котрий мав юридичну освіту і був добре обізнаний у правничий практиці XVII століття.

Насмілюся навіть висунути один дивний, однак дійсний парадокс: авторів з манерою викладу, ближчою до стилю Геометрів, ніж у тих юристів Риму, фрагменти чиїх текстів відшукані у Пандектах, немає. Погодившись з певними припущеннями, ґрунтованими на якомусь звичаї чи напевне прийнятому цими юристами правилі, можна лише захоплюватися їх послідовністю та застосуванням логіки... [1, р. 38].

Ляйбниц, вочевидь, високо цінував вправне застосування логіки юристами Давнього Риму. Їхня манера викладу, фундаментально – логічна форма мислення і, природно, його висловлення, була оцінена як найближча, найбільш споріднена доказовому стилю математиків. Більше того, ця манера проголошувалась за взірць не тільки для усіх юристів, а й для філософів.

Два століття потому відомий суддя і дослідник права зі США Олівер Вендел Холмс (мол.) розвинув інший підхід.

Буття права не є логіка, воно є досвід. Відчутні потреби часу, панівні моральні й політичні теорії, звичаї публічної діяльності, навіть упередження професійної спільноти, які поділяє суддя – усе це, сприймане свідомо чи підсвідомо, має значно більший вплив у визначенні правил, за якими він діятиме, аніж силогізм. Право містить у собі історію розвитку нації протягом багатьох століть, з ним не можна поводитися тільки як з низкою аксіом і висновків у книзі з математики [2, р. 5].

Провідна ідея Холмса полягала у тому, що реальне право, правила професійних міркувань,

аргументації чи продукування рішень реальними юристами не визначаються логікою. Точніше, нічого з вказаного не детерміноване у вирішальний спосіб логікою, спорідненою математиці, тобто формальною логікою. З часів Холмса цей підхід багато хто підтримує, особливо у домені загального права.

Та вже у 1955 році австралійський логік естонського походження Ільмар Таммело наполягав на корисності *юридичної логіки, тобто формальної логіки, застосованої у юридичних міркуваннях. Вона є не особливою галуззю, а одним з особливих застосувань формальної логіки* [3, р. 278]. Даний підхід однозначно підтримав, серед інших, знаний теоретик і філософ права Ганс Кельзен [4, s. 216]. Це видається несумісним з запропонованим раніше підходом Холмса.

Порівняння навіть наведених прикладів виявляє вкрай гетерогенні підходи до розуміння зв'язку між юридичним міркуванням, юридичною аргументацією і, з іншого боку, логікою, насамперед формальною логікою.

Мета статті – з'ясувати важливий аспект зазначеного зв'язку, а саме чи є загальна, або формальна, логіка необхідною і достатньою для визначення релевантної форми юридичних міркувань та аргументації.

Виклад основного матеріалу. Чи достатня формальна логіка для визначення форми юридичного міркування? За визначенням, формальна логіка була б достатня для того, щоб визначити форму юридичного міркування, якщо будь-яка юридична проблема і відповідна аргументація одержувала б релевантну форму, тобто усі належні елементи і структуру, тільки завдяки сукупності базових норм та стандартів цієї логіки. З огляду на це розгляну наступний фрагмент з книги відомого сучасного правника і дослідника права зі США Руджеро Дж. Алдісерта «Логіка для юристів. Посібник з ясного мислення».

Ніхто не вважає, що короткі виклади фактів (briefs) можуть бути написані, аргументи складені й рішення справ знайдені виключно на підставі канонів логіки. Коли б так, то професійна діяльність юристів перетворилась би на комп'ютерний аналіз, адже у функціонуванні комп'ютера утілена парадигма формальної логіки. Ціннісні судження (value judgments), котрі відображають світогляд адвокатів чи суддів, критично важливі у вирішенні судових справ. Правила логіки не дають потрібного вирішення, вони – лише інструменти його імплементації. Коли ціннісні судження обрані, включається процес формальних міркувань з тим, аби перевірити валідність аргументації [5, р. 3].

Принаймні почасти Алдісерт поділяє підхід свого співвітчизника і попередника Холмса. На його думку, *канони формальної логіки не достатні у формуванні, оформленні багатоскладового*

юридичного міркування й аргументації, насамперед для уведення категорії юридично-значущих ціннісних суджень чи вибору того чи іншого з них. Надалі виглядає доречним показати, що відзначена недостатність не обмежується ціннісними судженнями зазначеної категорії, насправді вона виявляється ширшою і глибшою.

Принципову недостатність формальної логіки у визначенні релевантної форми юридичних міркувань і аргументації обґрунтовували Хаїм Перельман, Стівен Тулмін та інші дослідники ще у середині ХХ століття. Так, у базовій монографії «Використання аргументу» Тулмін зазначив, що з часів Аристотеля логіки визнали для себе привабливою математичну модель... На жаль, ідеалізована логіка, до якої веде математична модель, не здатна витримати серйозного контакту з практикою. Тому поряд з цією ідеалізованою логікою, нова працююча логіка, конформна не математиці, а юриспруденції, має бути уведена і доцільно використовувана [6, р. 10, 147]. Протягом наступних десятиліть розвідка Тулміна виявилась однією з безпосередніх підстав виникнення неформальної логіки.

Неформальна логіка – це та галузь логіки, задача якої полягає у розробці неформальних стандартів, критеріїв, процедур задля аналізу, інтерпретації, оцінки, критики чи конструювання аргументації повсякденного дискурсу [7, р. 94], [8, с. 32-33]. Потрібно взяти до відома, що повсякденний дискурс включає стилізовані складові, піддискурси (sub-discourses) спеціальних наук і різновидів професійної діяльності, у тому числі й юридичної діяльності. Тож домен неформальної логіки включає і особливу юридичну логіку (див. докладніше, напр., [9]).

Задля глибшого обговорення обмеженості формальної логіки розглянемо наступні міркування з ключовим поняттям валідності (validity).

За Тулміном, валідність є внутрішньо-польовим, а не між-польовим поняттям (validity is an intra-field, not an inter-field notion). Аргументи у тому чи іншому полі мають бути оцінені на підставі прийнятих у його межах стандартів, і деякі з них будуть відкинуті; однак слід очікувати, що стандарти залежатимуть від поля їх прийняття (will be field-dependent). Достойнства, котрих вимагають від аргументів у одному полі, виявляться такими, що підлягають виключенню (за природою

речей) для цілком достойних аргументів у іншому [6, р. 255].

З наведеного можна зрозуміти, що у різних полях соціального простору мають силу особливі валідності, вони передбачають різні норми і стандарти міркувань, аргументації.

А Таммело трохи раніше за Тулміна відзначив таке.

Проблема валідності ширша за проблему матеріальної або формальної істини остільки, оскільки ми можемо казати також про відношення до інших цінностей, ніж цінність істинного (наприклад, відношення до блага, права, прекрасного) [3, р. 280].

Таким чином, по-перше, валідність істотно залежить од базової для того чи іншого поля цінності, системи цінностей. По-друге, формально-логічна валідність не є унікальною, безумовно й усюди пріоритетною. По-третє, у полі права має силу особлива юридична валідність. Вона визначається головню і насамперед цінністю права, а не цінностями формальної чи матеріальної істини¹.

Та, можливо, для забезпечення юридичної валідності зрештою достатньо врахувати базові норми і стандарти загальної логіки, формально-логічну валідність? Інакше кажучи, чи не зводиться кінець-кінцем юридична валідність до формально-логічної? У обґрунтуванні відповіді на це принципове питання наразі обмежуся однією, але, як видається, досить доказовою вправою: порівняю операції доведення і відповідні їм стандарти у формальній логіці та у праві.

За Аристотелем, у висловленому умовиводі якщо певні речі стверджені, то із цього з необхідністю випливає щось відмінне од ствердженого. (а) Доведення має місце тоді, коли такий умовивід будується на істинних і перших засновках або на таких, знання яких походить од перших та істинних засновків; (б) діалектичний умовивід – це той, який будується на підставі загальноновизнаних гадок [13, р. 4].

Можна зрозуміти, що доведення, валідне з огляду на аристотелевську і, загалом, формальну логіку, мусить відповідати поєднанню вимог: 1) необхідного зв'язку засновків-доказів і висновку та 2) істинності засновків, зрештою – найперших з них, фундаментальних. Виконання кожної з цих двох вимог є необхідним, а їх кон'юнкції – достатнім для обґрунтованого ви-

¹ Ці висновки, ґрунтовані на аналізі досліджень середини минулого століття, цілком підтверджуються розумінням валідності, усталеним з часом. За Оксфордським філософським словником, у своєму первинному сенсі поняття валідності пов'язане з існуванням валідних або невалідних (invalid) аргументів. У валідному аргументі не може бути, щоби з істинних засновків випливав хибний висновок [10, р. 141, 389]. У англо-українському філософському словнику валідність перекладається як дійсність, чинність, підставність, обґрунтованість, логічна коректність. За приклад наведене твердження, що у логіці валідність є формальна правильність [11, с. 254]. Та поряд з логіко-філософським поняттям валідності існує і юридичне. За юридичним словником Блека, валідне має юридичну міць чи силу, воно виконане з дотриманням усіх належних формальностей і не може бути у законний спосіб відкинуте або проігнороване. А валідність – це юридична достатність на відміну від простої правильності (Validity – legal sufficiency, in contradistinction to mere regularity) [12, р. 1550]. Таким чином, поняття валідності є загальним, його актуальними наразі видами є логічна валідність і юридична валідність.

знання формально-логічного доведення коректним, його висновку безумовно і назавжди істинним. Стандарт такого доведення – *доведенням поза будь-яким сумнівом*. За Аристотелем, цьому стандарту відповідає, насамперед, доведення через *науковий силогізм*.

Звертаючись далі до розгляду юридичного доведення, візьму до відома ч. 3 ст. 17 Кримінального процесуального кодексу України: «*Підозра, обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, отриманих незаконним шляхом*». А у ст. 86 цього Кодексу роз'яснено, що *доказ визнається допустимим, якщо він отриманий у порядку, встановленому цим Кодексом. Недопустимий доказ не може бути використаний при прийнятті процесуальних рішень, на нього не може посилатися суд при ухваленні судового рішення* [14].

Вже з наведеного зрозуміло, що стандарт юридичного доведення порівняно зі стандартом формально-логічного доведення додатково включає необхідну вимогу *допустимості* засновків-доказів. Обґрунтування підозри, обвинувачення, судового рішення не буде юридично валідним без виконання цієї вимоги. Однак вона жодним чином не визначається формальною логікою, цінністю формальної чи матеріальної істини.

Цілком може статися, що доведення, наприклад, обвинувачення ґрунтується на істинних засновках-доказах та впливає з них з необхідністю. Будучи валідним формально-логічно, юридично валідним це обвинувачення не буде, якщо у ньому використані докази, одержані з порушенням чинного законодавства, зокрема внаслідок істотного порушення законних прав та свобод людини.

Ситуація розбіжності формально-логічної та юридичної валідності якісно підсилюється ще і тим, що поняття стандарту юридичного доведення виявляється не одиничним, а загальним. Так, у домені загального права визнані три головних стандарти, використовувані у точній залежності од юридичного контексту: стандарт *доведення поза розумним сумнівом*, стандарт *доведення через ясні й переконливі докази*, стандарт *доведення через перевагу у доказах* (див., напр., [12, р. 1215, 1405], [15, с. 15-16, 18-19]). Навіть перший з них, що відповідає кримінальним провадженням і є найсильнішим, не досягає абсолютної сили стандарту *доведення поза будь-яким сумнівом*, погоджуючись на відсутність у судді, присяжного і т. д. лише *розумних сумнівів*, за своєю природою доволі суб'єктивних і не позбавлених залежності од риторичного впливу. Формальна логіка не детермінує ані необхідності уведення низки юридичних стандартів доведення, ані критеріїв вибору того чи іншого з них.

Отже, юридичне доведення не є суто формально-логічне доведення, застосоване у полі права;

поняття стандарту формально-логічного доведення і стандарту юридичного доведення не тотожні; юридична валідність не зводиться до формально-логічної валідності. Зрештою, для визначення чи контролю релевантної форми юридичного доведення, міркування чи аргументації формальної логіки не достатньо.

Формальна логіка не достатня, щоб визначити релевантну форму міркувань у полі права, усі її належні елементи і структуру. А чи є вона тут необхідною? За визначенням, формальна логіка була б необхідною, якщо будь-яке порушення її норм і стандартів тягнуло б неприпустиме порушення юридичних міркувань чи аргументації, тобто будь-яка логічна помилка була б тут неприпустима. Та чи так це насправді?

Компаративний аналіз еволюції розуміння юридичного доведення за матеріалами низки видань юридичного словника Блека (1891 – 2009) дозволяє дійти висновку, що в загальному випадку юридичне доведення втратило необхідні ознаки логічного доведення, а саме беззаперечну істинність засновків-доказів і необхідний логічний зв'язок між системою доказів та висновком [15, с. 20]. Висновок юридичного доведення вже не є безумовно і назавжди істинним, він виявляється лише більш або менш ймовірним. Тому логічний стандарт *доведення поза будь-яким сумнівом*, формально-логічна валідність загалом виявляється у юридичних міркуваннях надмірною, а тому – не необхідною для виконання.

Закон тотожності визнається одним з наріжних каменів формальної логіки і, відповідно, формально-логічної валідності. Тому формальна логіка відкидає *аргумент до людини* як істотне порушення даного закону, неприпустиму логічну помилку.

Натомість за ч. 2 ст. 96 Кримінального процесуального кодексу України, *для доведення недостовірності показань свідка сторона має право надати показання, документи, які підтверджують його репутацію, зокрема, щодо його засудження за завідомо неправдиві показання, обман, шахрайство або інші діяння, що підтверджують нечесність свідка* [14].

Що це, як не дозвіл на *аргумент до людини*? І це не сюрприз. Даглас Велтон, відомий канадський фахівець з неформальної логіки, вказував наступне.

Умовивід, у якому, виходячи у засновках з особистої надійності (personal credibility) свідка, роблять висновок щодо збільшення або зменшення надійності приписуваних йому висловлювань, у деяких випадках може слугувати за слушний аргумент. Це слушно тоді, коли такий висновок використовується у ширшому контексті великого корпусу доказів у провадженні... помилки припускаються, коли вплив аргументу до людини несумірний його справжній вазі і значущості як части-

ни великого корпусу доказів у провадженні [16, р. 280-281].

Приблизно за століття до Велтона ушлавлений північноамериканський адвокат Френсіс Веллман у книзі «Майстерність перехресного допиту» описав особливий *перехресний допит задля встановлення надійності свідка (cross-examination as to credit)* як звичну процедуру судової практики.

Попередні розділи були присвячені законному використанню перехресного допиту для з'ясування істини і викриття обману. *Перехресний допит задля встановлення надійності свідка також законно застосовується для досягнення цієї ж мети* [17, р. 196].

Можна зрозуміти, що аргумент до людини становить суттєву складову передумови *перехресного допиту задля встановлення надійності свідка*.

Таким чином, аргумент до людини, який є безсумнівною формально-логічною помилкою, у полі права абсолютно неприйнятним не є. Натомість у багатьох ситуаціях він приймається, він тут працює регулярно.

Обидва розглянутих приклади демонструють, що для юридичних міркувань чи аргументації формально-логічна валідність, формальна логіка загалом не є необхідною.

Висновки. Не можна стверджувати, що формальна логіка у полі права не працює зовсім. Однак сама по собі вона не детермінує релевантну форму юридичних міркувань чи аргументації, оскільки, насамперед, між формально-логічною валідністю і юридичною валідністю наявна суттєва різниця. Ця різниця ґрунтується на визнанні базової цінності права, тих чи інших особливих юридично-значущих цінностей поряд з цінністю матеріальної чи формальної істини. Точно кажучи, формальна логіка не є ані достатньою, ані необхідною для того, щоб міркувати та аргументувати як юрист. Разом з тим, успішний юрист повинен засвоїти особливу юридичну логіку, що належить до домена сучасної неформальної логіки, і неухильно нею керуватися.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Leibniz G.W. von. *Monadology and Other Philosophical Essays*. Translated and edited by Paul Schrecker and Anne Martin Schrecker. Indianapolis, New York: The Bobbs-Merrill Company, Inc., 1951.
2. Holmes O. W., Jr. *The Common Law*. Edited by Paulo J. S. Pereira & Diego M. Beltran. Toronto: University of Toronto Law School Typographical Society, 2011.
3. Tammelo I. Sketch for a Symbolic Juristic Logic. *Journal of Legal Education*. 1955. Vol. 8 (3). P. 277-306.
4. Kelsen H. *Allgemeine Theorie der Normen*. Wien: Manz Verlag, 1979.
5. Aldisert R.J. *Logic for Lawyers. A Guide Clear Thinking*. 3rd ed. South Bend, IN: NITA, 1997.
6. Toulmin S. E. *The Uses of Argument*. Cambridge: Cambridge University Press, 1958.
7. Johnson R. H., Blair J. A. *Informal Logic: An Overview*. *Informal Logic*. 2000. Vol. 20 (2). P. 93-107.
8. Тягло О.В. Про становлення нової логіко-філософської парадигми. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія: Філософія. Філософські перипетії*. 2011. № 984, вип. 44. С. 30-36.
9. Tiaglo O.V. Is There a Specifically Juristic Logic? *Forum Prava*. 2020. № 65 (Suppl.). P. 10-15. <http://doi.org/10.5281/zenodo.4082815>.
10. Blackburn S. *The Oxford Dictionary of Philosophy*. Oxford: Oxford University Press, 1994.
11. Поліщук Н. П., Лісовий В. С. *Англо-український філософський словник*. Київ: Либідь, 1996.
12. Black H. C. *Black's Law Dictionary*. 6-th ed. Joseph R. Nolan (ed.). St. Paul, Minn.: West Publishing Co., 1990.
13. Aristotle. *Topics*. W.A. Pickard-Cambridge (trans.). London: Aeterna Press, 2015.
14. Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
15. Тягло А.В. О понимании доказательства в англо-американском праве. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*. 2021. Т.4, № 47. С. 8-23. <https://doi.org/10.21564/2075-7190.47.218952>.
16. Walton D. *Ad Hominem Arguments*. Tuscaloosa, Alabama: The University of Alabama Press, 1998.
17. Wellman F.L. *The Art of Cross-Examination*. New York: Touchstone, 1997.